

לע"נ

חמותי כאם לי

הרבנית בת שבע ישראלית בת הרב אהרן ע"ה

נולדה בסימן "בזאת יבוא אהרן אל הקדש"

תרע"ז

עלתה לארץ חיים בשנת תרצ"ח

נאספה לגנוי מרומים בא' לסדר "בהר ה' יראה"

תשס"א

תורתה חסד וחייה אמונה.

הרב ישראל שריר

הורני ה' דרכך

עיון במזמור כז בתהלים

מנהג ישראל - על שום מה?

מזמור כז בתהלים, "לדוד ה' אורי וישעי..." יחד עם תקיעת השופר של תחילת חודש אלול, מבשרים עבור רוב מתפללי בתי הכנסיות את תחילתו של חודש הסליחות והרחמים ואת הימים הנוראים שלאחריו (יש קהילות בהן נוהגים לאומרו כל ימות השנה). אך דוקא הרגילות במזמור והשגרה שבאמירתו גורמות לעתים להכחית הקשיים שיש בהבנתו, ובהכנת הסיבות שהביאו לקביעתו בסדור התפילה. ננסה בעיון זה לתהות על משמעותו של המזמור, ועל הלמוד שבו לימים אלו.

א' לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא ה' מעוז חיי ממי אפחד:

בקרב עלי מרעים לאכל את בשרי צרי ואיבי לי המה כשלו ונפלו:

אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח:

אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שכתי בבית ה' כל ימי חיי לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו:

ה' כי יצפנני בסכה ביום רעה יסתרני בסתר אהלו בצור ירוממני:

ועתה ירום ראשי על איבי סביבותי ואזכחה באהלו זכתי תרועה אשירה ואזמרה לה':

שמע ה' קולי אקרא וחנני וענני:

לך אמר לבי בקשו פני את פניך ה' אבקש:

אל תסתור פניך ממני אל תט באף עבדך עזרתי היית אל תטשני ואל תעזבני אלקי ישעי:

כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני:

הורני ה' דרכך ונחני בארץ מישור למען שוררי:

אל תתנני בנפש צרי כי קמו בי עדי שקר ויפח חמס:

לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים:

קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה':

מספר קשיים מתעוררים בהבנת המזמור עם העיון בו:

א. מספר מוטיבים מנוגדים מעורבים במזמור, ובאופן שהוא לכאורה חסר הגיון פנימי - בטחון בעזרת ה' לנצחון על אויבים מחד (פס' א-ג, ו), ולעומתו חשש מפני מפלה (יב); בקשה לקרבה לה' והרגשה כי אכן הושגה (ד-ה), ולעומתה חשש עמוק וקיומי מלהיות נטוש ומבודד (ט-י). נוסף ונשאל, מה באמת המקור לבטחונו של המשורר בחלקו הראשון של המזמור, "בזאת אני בוטח" - במה? ולעומתו, מה הסיבה לחששו העמוק בחלקו השני;

ב. קשה גם שאלת סדר הדברים - דוקא פסוקי הבטחון המוחלט והקרבה לה הם הראשונים (א-ו), בעוד הפסוקים המתארים את היתמות ואת הפגיעות מובאים אחריהם לאחר פתיחה מאד דרמטית ונגודית - "ואזבחה באהל זבחי תרועה אשירה ואזמרה לה", ומיד לאחריו "שמע ה' קולי אקרא וחנני וענני". רגילים אנו במזמורי תהלים הפותחים בתיאור חשש וצרה ומסיימים בישועה (צד, קטז, קיח ועוד), אך במזמורנו הסדר הוא הפוך!

ג. מתוסף לקושי זה סיומו של המזמור. בלשונו מספר פעלים המבטאים רצון וצפייה להתממשותו של דבר - קוה, יחל, צפה, שבר. דוקא לשון 'תקוה' שבסיום מזמורנו משמשת כאשר אין זה ברור כי הצפייה תתממש (מלבי"ם). כך גם הבינו חז"ל את סיומו של המזמור, אם כי מנמוק אחר (ברכות ד). המזמור פותח איפה בודאות, ממשיך בחשש כבד, ומסתיים בספק. אתמהה!

ד. הסדר החרוג במזמור וסיומו המסופק מקשים גם על הבנת הקשר שלו לימים הנוראים ולימי אלול המקדימים אותם. מנהג אמירת המזמור בימים אלו הוא מנהג מאוחר, והוא מבוסס כנראה על מדרש חז"ל (ויק"ר כא): "אורי" - בראש השנה, וישעי" - ביום הכפורים"

(קצשו"ע סימן קכח סע' ב)¹. חז"ל במדרש זה ודאי שלא התייחסו רק לכותרתו של המזמור, אלא ודאי רמזו לתוכנו. עם זאת, הרי סדר הימים הנוראים הפוך לסדר המזמור - תחילתם בדין של ר"ה, שהוא מטבעו חמור, ושיאם בכפרה ("ישעי") שביוה"כ. מה איפה ראו חז"ל במזמור זה דוקא רמז לימים אלו דוקא?

ה. (המנהגים בקהילות האשכנזים כאשר לסיום זמן אמירתו של המזמור חלוקים (משנ"ב סימן תקפא סע' א): יש המסיימים ביוה"כ, אך המנהג המקובל הוא להמשיך באמירת המזמור עד שמיני עצרת. בחז"ל מצאנו רק את הדרשה הקושרת אותו לר"ה ויוה"כ, ונעמוד על הדברים בהמשך);

ו. חז"ל הוסיפו קשר נוסף בין המזמור לימים הנוראים, שגם עליו יש לעמוד (ויק"ר שם): "אם תחנה עלי מחנה... לא ירא לבי [... בזאת אני בוטח], שהבטחתיני: 'בזאת יבוא אהרן אל הקדש'" - עבודת כהן גדול ביוה"כ. ודאי שלא רק משחק מלים לפנינו, ויש לעמוד גם על תוכנה של דרשה זו;

ז. חז"ל והמפרשים גם תמהו על הרקע ההיסטורי של המזמור, והציעו לו הצעות שונות, ובהתאם פרשו את תוכנו. הכרת הרקע ודאי תבהיר את תוכנו גם לדורות, וננסה לעמוד גם עליו.

מבנה המזמור

כמו במזמורים רבים אחרים, המפתח להבנתו גם של מזמור זה הוא בחלוקתו הפנימית הנכונה. דרך טובה להכרת חלוקה זאת היא על ידי עיון במאפייניו הסגנוניים (והרחבתי בנושא זה במקום אחר).

היו ('דעת מקרא', כנראה בעקבות הרד"ק ועוד), שחלקו את המזמור לשלושה חלקים: שלושה פסוקי בטחון, שלושה פסוקי בקשה כללית, ושמונה פסוקי בקשה מפורטת. מבנה זה אינו מסייע במענה על השאלות לעיל, ואיננו מתייחס לסגנונות השונים בו.

עיון בלשון המזמור ובמבנהו הסגנוני מצביע על חלוקה שונה - ששה פסוקים, ששה פסוקים ושני פסוקים:

א. בששת הפסוקים הראשונים הפניה אל הקב"ה היא בגוף שלישי, בששת הפסוקים הבאים הפניה היא בגוף ראשון, ובשני הפסוקים האחרונים שוב בגוף שלישי.

¹ המנהג מוכר לראשונה (נתיב בינה' לרב יעקובסון) בסדרו של ר' שבתי מראשקוב, 'סדר התפילה מכל ימות השנה עם כוונות האר"י', תקמ"ח. הטעם המובא שם הוא אחר לחלוטין: "מזמור זה יש בו י"ג שמות הוי"ה, ולכן אומרים אותו מר"ח אלול, שאז נפתחים י"ג מכילין של רחמים".

ב. מתברר, כי קיימת הקבלה מספרית מעניינית בין ששת הפסוקים הראשונים (חלק א') לששת הפסוקים שאחריהם (חלק ב'):

• חלק א' פותח בשלושה כנויים לקב"ה (אורי, ישעי, מעוז חיי), חלק ב' פותח בשלוש פניות אליו (שמע, חנני, וענני);

• בשני החלקים יש בקשה אחת מרכזית ("אחת שאלתי... אותה אבקש" בראשון, "את פניך... אבקש" בשני), ובשניהם פרוט של בקשה זאת בשבעה אופנים. בחלק הראשון שבעה לשונות של שהיה בבית ה' (שבתי בבית, לחזות בנעם², לבקר בהיכלו, יצפנני בסכה³, יסתרני באהל, בצור ירוממני⁴, אזכחה באהל), ובחלק השני שבעה לשונות של בקשת קרבה ומחסה (אל תסתר, אל תט באף, אל תטשני, אל תעזבני, הורני דרך, נחני, אל תתנני).

ג. ניתן גם להבחין במבנה 'סוגר כמה שפתח' (כיאסטי) בין שני חלקים אלו: שלושה כנויים לאויבים בפתחתו של החלק הראשון (מרעים, צרי, אויבי), ושלושה כנויים לאויבים בסופו של החלק השני (שוררי, צרי, עדי שקר). לשון דבור בסופו של החלק הראשון (אשירה ואזמרה), ולשון דבור בתחילת החלק השני (קולי אקרא)⁵.

המבנה הסגנוני הזה מסתדר יפה גם עם תכני המזמור עליהם עמדנו לעיל:

• החלק הראשון - ששה פסוקי בטחון (ממי אירא, ממי אפחד) ובקשה על "שבתי בבית ה'...";

• החלק השני - ששה פסוקי תפילה ותחינה על כי ה' לא יעזוב את המשורר, יחד עם בטוי של חשש לגורלו;

• שני פסוקי תקוה, אם כי אין בהם בטחון מוחלט למענה.

סה"כ י"ג אזכרות במזמור (ראה הערה 1 לעיל).

² "וייה נעם ה' אלינו עלינו" (תהלים צ, יז) - יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם - נאמר על מעשה המשכן (ספרי בלק קמג).

³ "וייה בשלם סכה" (תהלים עו, ג) - זה בית המקדש (ש"ט שם).

⁴ "לבוא בהר ה' אל צור ישראל" (ישעיה ל, כט).

⁵ שני הפסוקים האחרונים במזמור נראים כמקושרים יותר לחלק השני. המזמור פותח בפסוק עם שתי אזכרות, ומסיים בפסוק עם שתי אזכרות. החלק הראשון מסיים עם פסוק עם אזכרה אחת, והחלק השני פותח בפסוק עם אזכרה אחת.

נכון אם כן להציג את המזמור כדלהלן:

א' לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא ה' מעוז חיי ממי אפחד:
 בקרב עלי מרעים לאכל את בשרי צרי ואיבי לי המה כשלו ונפלו:
 אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח:
 אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו:
 ה' כי יצפנני בסכה ביום רעה יסתרני בסתר אהלו בצור ירוממני:
 ועתה ירום ראשי על איבי סביבותי ואזבחה באהלו זבחי תרועה אשירה ואזמרה לה':

שמע ה' קולי אקרא וחנני וענני:
 לך אמר לבי בקשו פני את פניך ה' אבקש:
 אל תסתר פניך ממני אל תט באף עבדך עזרתי היית אל תטשני ואל תעזבני אלקי ישעי:
 כי אבי ראמי עזבוני וה' יאספני:
 הורני ה' דרכך ונחני בארח מישור למען שוררי:
 אל תתנני בנפש צרי כי קמו בי עדי שקר ויפח חמס:

לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים:
 קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה':

אך, כאמור, עדיין יש להבין את הקשר הרעיוני בין החלקים השונים, וכיניהם ובין עצמם.

בזאת אני בוטח

כאמור, הקושי העיקרי בהבנת חלקו הראשון של המזמור הוא מה באמת מקור הביטחון המוחלט של המשורר בה', ומה הקשר שבין בטחון זה (פס' א-ג) והבקשה על ישיבה בבית ה' (ד-ה). המפתח נראה טמון בביטוי המקשר בין שני אלה: "בזאת אני בוטח". אך למה הכוונה במילה 'זאת'?

• שלוש דעות מצאנו בחז"ל המפרשות, כי הכוונה להבטחתו של ה' על ישועה. אך הן חלוקות באשר לארוע עליו נסוב המזמור (ויק"ר שם): "ר"א פתר בים (=סוף)" (ועיין שם

איך למדו כיצד כל המזמור מרמז למעמד זה), "רבי שמואל בר נחמן פתר בפלשתיים (=גלית)", רבי יהושע בן לוי פתר בעמלקים (=בצקלג). ובהמשך, כאמור, דעה אחרת שם: "רבנן פתרון בר"ה ויה"כ... שהבטחתי 'בזאת יבוא אהרן אל הקדש' - לעבודת יה"כ. אך, לכאורה, קשים הדברים לישוב עם פשט הפסוקים;

• רש"י לעומתם (ובעקבותיו גם הרד"ק) פרש: "במה שאמרו למעלה - 'מעוז חיי' - בעצם האמונה. אך אין, לכאורה, בפרוש זה תשובה לשאלותינו⁶;

• למלבי"ם (וכן לפרוש השני בראב"ע) דרך אחרת: "בזאת" - במפורט בפסוקים בהמשך. "אחר ששאלתי היא מאת ה' שאשב בביתו... אם כן בזאת אני בוטח 'כי יצפני בסכה...'". וכתוצאה גם 'ירום ראשי... ואזכחה... זכחי תרועה'. (כך גם מבאר המלבי"ם יפה את המלה "כי" באמצע רשימת הכינויים לבית ה').

הבנה זאת של המלבי"ם היא בהמשך להבנתו את המזמור כולו (ראה באורו על פס' א):

"במזמור זה יבאר, כי ההשגחה נמשכת אחר הדבקות בה', והדבק בו תדבק בו ההשגחה התמידית ותשמרהו מכל פגעים, ועל כן סמוך לבו, לא ירא משום דבר רע, רק ברגע אשר הפסיק חוט הדבקות".

רעיון זה חוזר מספר פעמים בתהלים. את 'שיר של פגעים' (תהלים צא) מסביר הרמב"ם (מור"נ חלק ג פרק נא), אליו מפנה המלבי"ם, באופן דומה: "כי הוא יצילך מכל רע... מכיון 'כי בי חשק - ואפלטוהו, אשגבהו - כי ידע שמי". כך גם מצאנו: "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע - כי אתה עמדי" (שם כג, ד), ועוד. הדבקות בה' היא הערובה להצלחתו של האדם כנגד אויביו⁷. מקום הדבקות הגדולה ביותר בה' הוא במקום בו שורה השכינה - בבית ה'. לכן "לא ירא לבי... כי יצפני בסכה".

אל תסתור פניך ממני

מעתה מתבהר גם תוכנו של החלק השני של המזמור. אין כאן בקשה ישירה להצלה מאויבים. זאת מוזכרת רק אחרי שש בקשות ותחינות על הקרבה לה', על מאור פניו. הקרבה לה' היא המבטיחה את הניצחון על כל אויב, והבקשה על קרבה זו היא תוכנו של החלק השני.

⁶ אפשר להגיד, כי למרות השוני שבהבנת פשט הפסוק, אין לפנינו מחלוקת תוכנית. הישועות בים, במלחמה עם גלית, ובצקלג באו בעקבות האמונה. בים - "לא נגאלו ישראל ממצרים אלא בשכר האמונה, שנאמר: 'זימן העם' (מכילתא בשלח ו), במלחמת גלית - 'ה' אשר הצלני... הוא יצילני מיד הפלשתי הזה" (שמו"א יז, לו), ובצקלג - 'זיתחוק דוד בה' אלוקי" (שמו"א ל, ו). ההצהרה שבראש המזמור, אליה כוון רש"י, היא האמונה.

⁷ זאת הסיבה אולי, כי המשורר מרגיש את ההצפנה "בסכה" וב"אהל", שאין בהם בכדי לספק הגנה פיזית, ולא במצור, ואפילו לא בית או היכל.

מצאנו בתהלים שימוש במושג "פני ה'" להבעת רעיון זה במקומות נוספים: "כי לא בחרבם ירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו, כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם" (תהלים מד, ד), וכן: "ה' ברצונך העמדת להררי עוז הסתרת פניך הייתי נבהל" (שם ל, ה) ועוד.

סגנון הפסוקים במזמורנו מזכיר את המקום בתורה (דברים לא, יז) בו מפורש הקשר שבין הסתר פנים לצרות:

"וחרה אפי (- אל תט באף) ביום ההוא ועזבתים (- אל תעזבני) והסתרתני פני מהם (- אל תסתר פניך ממני) והיה לאכל (- לאכל את בשרי) ומצאוהו רעות רבות וצרות (- צרי) ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלקי בקרבי מצאוני הרעות האלה"⁸.

על ההיפך - הישועה שבעקבות מאור פני ה' גם מצאנו בתורה (במדבר ו, כד-כו), בברכת כהנים: "יברכך ה' וישמרך. יאר ה' פניו אליך ויחנך. ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום". הפסוקים במזמורנו מרמזים אולי למקום נוסף, בקשת משה לאחר חטא העגל (שמות לג, יג-יד): "הודעני נא את דרכך..." (- הורני ה' דרכך), ותשובת ה': "פני ילכו והנחותי לך" (- ונחני בארח מישורי).

הדמיון הכללי של המשורר בחלק זה של המזמור הוא של בן אבוד שננטש על ידי הוריו ומחפש את דרכו תורה אל ביתו, "כי אבי ואמי עזבוני..." הבטוי "וה' יאספני" מזכיר את "ואספתו אל תוך ביתך" (דברים כב, ב) האמור באבידה שבעליה רחוק ממנה. זאת כנראה הרגשת המשורר. הוא מבקש שה' יראה לו את דרכו תורה אל בית ה': "הורני ה' דרכך ונחני באורח מישורי..."

גם מצבו של עם ישראל לאחר חטא העגל היה מאד דומה. העם נוזף אחרי שחטא וירד מגדולתו, כמעט והושמד על ידי ה' (ראה עוד בהמשך על הרקע למזמורנו), המסע אל ביתו המובטח, אל ארץ ישראל, כפי שהיה עד עתה בהנחית ה' הופסק ("כי לא אעלה בקרבך" (שם, ג)), ומשה מבקש על מאור פני ה' להנחותם הדרך אליו. כך, שהרמיזה לחורב מתאימה ביותר למצבו של המשורר.

לך אמר לבי

פסוק אחד בחלק זה הוא קשה להבנה ומחייב עיון מיוחד. בין שלושת הפניות שבחלק זה לשבעת הבקשות בו אומר המשורר: "לך אמר לבי, בקשו פני, את פניך ה' אבקש". תחבירו של הפסוק תמוה - פתיחה בפניה ליחיד "לך", ומיד שנוי לפניה לרבים: "בקשו". ומי בכלל המושאים השונים בפסוק? פרושים שונים נאמרו בו (נביא רק מקצתם), ודרשות רבות נדרשו עליו:

⁸ וראה במד"ג שם, שמביא פסוק זה כמקור בתורה לתלות בין הדבקות בה' והשגחתו.

• רש"י (והמצודות): "לך" - בשליחותך - אומר לבי: בקשו, ישראל, פני הקב"ה; ואני, דוד, שומע לך". הקשיים בפרוש זה ברורים - הצורך ב'השתלת' "ישראל" לפסוק, והעלמת הקשר בין השליחות ליתר המזמור.

• הספורנו פרש בדרך אחרת (וברומה לו גם הרד"ק): "לך" - לרצון לפניך, 'בקשו פני' - אמר וצוה [לבי] את פני [פני המשורר] שיבקשו וידרשו אותך". לב המשורר מצווה את פניו לבקש את ה'.

• בדרך זו גם פרש המלבי"ם: "לך אמר לבי, כי עיקר בקשתי היא [לכן היא מהלב] שפני יבקשו פניך". השמוש במושג "פנים" הוא איפה בהשאלה מקשרי בני אדם, בבחינת "כמים פנים אל פנים" - 'פני' מול 'פניך'.

אך עדיין תחילתו של הפסוק מוקשה. יותר מסתבר, כי המילה "לך" איננה פניה, אלא צווי מלשון הליכה. ו"לך" משמעו "לכה". מצאנו כתיב זה בתנ"ך במוכן זה בשלושה מקומות⁹. לפי זה, בנוי הפסוק על מטבע הלשון 'ללכת ולבקש'¹⁰, ומשמעו: לבי (הקול הפנימי שלי) פונה אלי ואומר לי: "לך!", ואל פני: "בקשו!" - "את פניך ה'".

לפי הבנה זאת, אין כאן רק בקשה פסיבית, אלא יש בפסוק קריאה לפעילות, לחיפוש יזום של הדרך אל בית ה', אל פני ה'. 'השתדלות' שעליה המשורר מבקש סיוע. "כי הענין האלוקי אינו חל על אדם, כי אם לפי הכנת האדם - אם מעט מעט אם הרבה הרבה" (כוזרי, מאמר ב, כד).

הבנה זאת של המילה, כלשון הליכה, מתיישבת יפה עם הפסוקים בהמשך המזמור, בהם מפרט המשורר את הבקשה על הסיוע באותו חיפוש של הדרך בה ילך אל בית ה': "הורני ה' דרך ונחני...". יש כאן גם מעין הקבלה לחלקו הראשון של המזמור. שם - פסוק של משאלה כללית בלשון בקשה: "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש - שבתי בבית ה'", ולאחריה פרוט של ישיבה זו. כאן - משאלה כללית בלשון בקשה: "לך אמר לבי, בקשו פני, את פניך ה' אבקש", ולאחריה פרוט של ה'הליכה לבקש' - הן של הרצון לאור פני ה', והן של הבקשה על העזרה למציאת הדרך לבית ה'. מתיישבים הדברים יפה עם מבנהו הסגנוני של המזמור, עליו עמדנו לעיל.

מעתה ברור ההגיון שמאחרי סדר החלקים במזמור, ונאה להם הסימטריה ביניהם (כמספר הפסוקים, במבנה הפנימי שלהם):

א. החלק הראשון הוא מעין 'הצהרה של אמונה' של המשורר, כי אם ידבק בה', "שבתי בבית ה'..." הרי מובטח לו גם הנצחון על אויביו. אין הוא מתאר את מצבו של דוד, אלא את אמונתו (היה זה אולי גם מצבו בעבר). לכן הפניה אל ה' בו היא בגוף שלישי:

⁹ "לך נא אתי אל מקום אחר" (במדבר כג, יג); "לך ונקרבה באחד המקומות" (שופטים יט, יג); "לך נטראה פנים" (דהי"ב כה, יז).

¹⁰ "האחונות אשר הלכת לבקש" (שמו"א י, ב); "וילך שאול ואנשיו לבקש" את דוד (שמו"א כג, כה) ועוד.

ב. החלק השני נובע ממצבו העכשווי של המשורר, שהוא מרוחק, ולכן הוא מחפש דרך לחזור ולהאסף אל בית ה', והוא שוטח את בקשתו לזכות למאור פני ה', שיראה לו גם את הדרך חזרה. הפניה היא בגוף ראשון.

את החלק הראשון פתח המשורר בבטחון שהישיבה בבית ה' מעניקה, וסיים בחלקו השני בבקשה לחזור אל בית ה', וכך גם לחזור ולהנות מבטחון זה.

בארץ חיים

החלק השלישי והאחרון של המזמור פותח בפסוק מקוטע, "לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים...". כוונתו, כנראה, כי האמונה לראות בטוב ה' בארץ חיים היא הנותנת למשורר את הכח להמשיך ולחפש, להמשיך ולבקש על החזרה לבית ה'. חז"ל (ברכות ד.) אמנם הסבו את כוונת הבטוי 'ארץ חיים' לעולם הבא, אך הבנה זאת קשה בהקשרו הכללי של המזמור - וכי למה יחשוש המשורר מאויביו בעוה"ז, אם מעיניו בעוה"ב¹¹.

בעקבות זאת, פרשוהו רוב המפרשים על העולם הזה ככלל (מצודות), ועל ארץ ישראל בפרט (ספורנו, מלבי"ם), תוך הסתמכות על מובן זה של הבטוי במקומות אחרים בתנ"ך. חיפוש הדרך אל בית ה' אינו איפה משהו רוחני בלבד, אלא גם חיפוש מעשי, המרמז כי דוד נמצא מחוץ לגבולות הארץ בעת חבור המזמור.

כמסקנה הבינו המפרשים (ספורנו, מלבי"ם), כי דוד אמר את המזמור בעת בריחתו מעם שאול. אך הדגש במזמור על "עדי שקר - ויפח חמס", הריחוק מבית ה', והאווירה המסופקת בסופו של המזמור אינם מתאימים לבריחה זאת. שאול הרי לא רדף את דוד כתוצאה של לשון הרע, בתקופה זאת לא היה 'בית ה'' מכין שהארון היה בקרית יערים, ודוד לא היה מסופק בנצחונו הסופי, הרי הכרתו של שמואל הבטיחה אותו. נשים גם לב, כי אין כאן בקשה לנצחון על האויב (כבמזמור י"ח למשל, שנאמר על הנצחון על שאול), אלא רק כי לא יפול לידי.

יתכן, והכוונה לגלות אחרת של דוד - בעת מרד אבשלום. תאור המרד בספר שמואל מתאים עם המרמו במזמורנו. אבשלום הכין את המרד ע"י: "ויגנב אבשלום את לב אנשי ישראל" (שמו"ב, ט"ו, ו'), ע"י שחזר ואמר לעם: "... ושומע אין לך מאת המלך" (שם ג). הווי אומר: "כי קמו בי עדי שקר ויפח חמס"¹².

בעת יציאתו של דוד לגלות עקב המרד מתוארת באופן מפורש פרידתו מארון ה', שעד אז היה באוהל אשר נטה לו דוד בירושלים: "השב את ארון ברית האלקים העיר" (שם, כ"ה). האווירה היא קשה "וכל הארץ בוכים קול גדול" (שם כ"ג), ודוד עצמו מביע ספק באשר לעצם חזרתו לבית ה': "אם אמצא חן בעיני ה' והשיבני והראני אתו ואת נהור" (שם כ"ה). כל אלה גם יחד

¹¹ בכדי לענות על קושי זה הסב המלבי"ם, בהסבירו את דעת חז"ל, אויבים אלו לאויבים רוחניים פנימיים. עיין שם.

¹² גם במזמור העוקב למזמורנו, מזמור כח, שהוא מעין משלים למזמור זה: "דוברי שלום עם רעיהם ורעה בלבבם".

ב. החלק השני נובע ממצבו העכשווי של המשורר, שהוא מרוחק, ולכן הוא מחפש דרך לחזור ולהאסף אל בית ה', והוא שוטח את בקשתו לזכות למאור פני ה', שיראה לו גם את הדרך חזרה. הפניה היא בגוף ראשון.

את החלק הראשון פתח המשורר בבטחון שהישיבה בבית ה' מעניקה, וסיים בחלקו השני בבקשה לחזור אל בית ה', וכך גם לחזור ולהנות מבטחון זה.

בארץ חיים

החלק השלישי והאחרון של המזמור פותח בפסוק מקוטע, "לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים...". כוונתו, כנראה, כי האמונה לראות בטוב ה' בארץ חיים היא הנותנת למשורר את הכח להמשיך ולחפש, להמשיך ולבקש על החזרה לבית ה'. חז"ל (ברכות ד.) אמנם הסבו את כוונת הבטוי 'ארץ חיים' לעולם הבא, אך הבנה זאת קשה בהקשר הכללי של המזמור - וכי למה יחשוש המשורר מאויביו בעוה"ז, אם מעיניו בעוה"ב¹¹.

בעקבות זאת, פרשו רוב המפרשים על העולם הזה ככלל (מצודות), ועל ארץ ישראל בפרט (ספורנו, מלבי"ם), תוך הסתמכות על מובן זה של הבטוי במקומות אחרים בתנ"ך. חיפוש הדרך אל בית ה' אינו איפה משהו רוחני בלבד, אלא גם חיפוש מעשי, המרמז כי דוד נמצא מחוץ לגבולות הארץ בעת חבור המזמור.

כמסקנה הבינו המפרשים (ספורנו, מלבי"ם), כי דוד אמר את המזמור בעת בריחתו מעם שאול. אך הדגש במזמור על "עדי שקר - ויפח חמס", הריחוק מבית ה', והאזירה המסופקת בסופו של המזמור אינם מתאימים לבריחה זאת. שאול הרי לא רדף את דוד כתוצאה של לשון הרע, בתקופה זאת לא היה 'בית ה'' מכין שהארון היה בקרית יערים, ודוד לא היה מסופק בנצחונו הסופי, הרי הכרתו של שמואל הבטיחה אותו. נשים גם לב, כי אין כאן בקשה לנצחון על האויב (כבמזמור י"ח למשל, שנאמר על הנצחון על שאול), אלא רק כי לא יפול לידי.

יתכן, והכוונה לגלות אחרת של דוד - בעת מרד אבשלום. תאור המרד בספר שמואל מתאים עם המרמו במזמורנו. אבשלום הכין את המרד ע"י: "ויגנב אבשלום את לב אנשי ישראל" (שמו"ב, ט"ו, ו'), ע"י שחזר ואמר לעם: "... ושומע אין לך מאת המלך" (שם ג). הווי אומר: "כי קמו בי עדי שקר ויפח חמס"¹².

בעת יציאתו של דוד לגלות עקב המרד מתוארת באופן מפורש פרידתו מארון ה', שעד אז היה באוהל אשר נטה לו דוד בירושלים: "השב את ארון ברית האלקים העיר" (שם, כ"ה). האזירה היא קשה "וכל הארץ בוכים קול גדול" (שם כ"ג), ודוד עצמו מביע ספק באשר לעצם חזרתו לבית ה': "אם אמצא חן בעיני ה' והשיבני והראני אתו ואת נהור" (שם כ"ה). כל אלה גם יחד

¹¹ בכדי לענות על קושי זה הסב המלבי"ם, בהסבירו את דעת חז"ל, אויבים אלו לאויבים רוחניים פנימיים. עיין שם.

¹² גם במזמור העוקב למזמורנו, מזמור כח, שהוא מעין משלים למזמור זה: "דוברי שלום עם רעיהם ורעה בלבבם".

אם אכן הרקע למזמור הוא מרדו של אבשלום, הרי יש בו השלמה למסופר בספר שמואל. שם מובא התיאור המעשי, החיצוני, של בריחתו של דוד ומאמציו לחזור לירושלים. דוד בורח למחניים, מארגן את צבאו וחוזר ככובש לירושלים לאחר מפלת המורדים ומות אבשלום. בתהלים מתגלים לנו מסתרי לבו, המאבק הרוחני הפנימי שמאחורי המאבק הצבאי הגלוי.

בזאת יבוא אהרן אל הקודש

ענה מתבאר הקשרו של המזמור לימי הרחמים והסליחות בכלל, ולר"ה ויוה"כ בפרט, ובמספר רבדים.

בשבעה עשר בתמוז שבר משה את הלוחות הראשונים לאחר חטא העגל והתחילו ארבעים יום של הסתר פנים. בראש חודש אלול עלה משה בשניה אל הר סיני לקבל את הלוחות השניים. סופם של ארבעים הימים על ההר היתה בכפרה לעם על חטאו ובנתינתם של הלוחות השניים, ביום שלדורות נקבע לכפרה - יום הכפורים.

תחילתם של ימי התשובה של אלול היתה בבקשתו של משה: "ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיענו נא את דרכך ואדעך למען אמצא חן בעיניך... ויאמר פני ילכו והנחותי לך" (שמות ל"ג, י"ג-י"ד). ראינו לעיל כיצד לשון מזמורנו (והלשון בספר שמואל) מרמזת לפסוקים אלו במיוחד. אז היו ימים אלו ימי הבקשה והתחינה של משה לחזור והתקרב ולחזות בנעם אור פני ה' ולקבל הלוחות בשניה. זאת הבקשה גם במזמורנו, לחזור ולחזות בנעם ה' בביתו, שם בארון מונחות אותן הלוחות. זאת גם מהות העבודה של הימים מראש חודש אלול עד ליום הכפורים, הבקשה על הכפרה למען השיג הקרבה. "אני לדודי ודודי לי" דרשו דורשי רשומות ראשי תבות: אלול, בלשון מזמורנו: "בקשו פני את פניך ה' אבקש".

בהמשך פסוקים אלו בספר שמות מובאות י"ג המידות. עפ"י סידורו של רבי שבתי מראשקוב, בו מופיע לראשונה המנהג לאמירת מזמורנו מר"ח אלול¹³, הטעם לאמירת מזמורנו בימים אלו הוא מכיון שיש בו י"ג אזכרות כנגד י"ג מידות של רחמים, "שמראש חודש אלול נפתחים י"ג מכילין של רחמים" (שם). עוד רמז לקשר שבין בקשת המשורר לחזור לבית ה' לבין ארבעים ימי התחנונים על הסליחה והכפרה בחורב, וארבעים ימי ההכנה ליום הכפורים.

לדורות נצטוונו ביום הכפורים לסדר עבודה מפורט במיוחד, סדר של הכנה לכניסה של הכהן הגדול לקודש הקדשים: "בזאת יבוא אהרן אל הקדש..." (ויקרא טז, ג). רק ביום הזה מותר היה לו להכנס ולהתקרב למקום גלוי שכינה - למען הכפרה שבה. ביום הזה היה הכהן הגדול כבן בית במקדש (רש"י יומא מג: ד"ה והיום), אולי כבן שחזר אל ביתו מהריחוק של כל ימות השנה.

¹³ ראה הערה 1, לעיל.

אולי לכך כווננו חז"ל במדרש שציטטנו לעיל: "אם תחנה עלי מחנה... לא ירא לבי, שהבטחתיני: 'בזאת יבוא אהרן אל הקדש'" (ויק"ר כא). אין הכוונה במאמרם לכוונת פסוק זה בלבד, אלא לתוכנו של המזמור כולו. הביטחון שבאפשרות הכפרה, ההבטחה על אי הסתר פנים לאורך זמן, על האפשרות לחזור ולהיכנס לבית ה', "כי ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו", הוא הכוח המניע לעבודת ההכנה של הימים הללו, עבודה של חיפוש הדרך חזרה, שיבה לבית ה'.

גם כאשר אין עבודה ביום זה עצמו מכפר. אז הרבקות והקרבה המרביים של כלל ישראל לקב"ה הם נפשיים בלבד, ובעבודת התפילה מלווים אנו את הכהן הגדול בעבודתו ובכניסתו בחזונו. כבני בית קוראים אנו "ברוך שם כבוד מלכותו" קול רם. גם בזמן כזה לא משתנית מהותם של הימים שקודמים ליום הכפורים, היא ההכנה להתקרבות הזאת, מחפשים אנחנו את דרכנו, ומבקשים הארה לה. זאת גם קריאתו של המזמור: "אל תסתור... הורני ה' דרכך...".

דורות מאוחר יותר חרבו העיר והבית בראשונה ובשניה בימי הסתר הפנים שבין שבעה עשר בתמוז לסוף חודש אב, אלו הימים בהם יצא ישראל לגלות. הרצון להתקרבות של חודש אלול ועשרת ימי התשובה שלאחריו קבלו מימד חדש, נורא ורחב הרבה יותר - לא רק הכנה לקראת הכניסה פנימה של כהן גדול לקודש הקדשים, אלא גם ביטוי של השאיפה לחזרה מגלות העמים אל ארץ חיים, שהיא תנאי לחידוש העבודה ולהמלכתו יתברך על כל יושבי תבל, עליהם אנחנו מבקשים בתפילות הימים הנוראים.

אך הרי הבקשה על החזרה מגלות היא היא הבקשה של מזמורנו, במיוחד אם נבין שרוד אומר אותו במחניים כאשר הוא מבקש לחזור לירושלים. הריחוק הנפשי שגרם החטא, גרם גם לריחוק הפיזי - לגלות. השיבה עליה אנחנו מבקשים במזמור היא משניהם כאחד.

כך, שלא רק רמיזותיו הלשוניות של המזמור, או מספר האזכרות שבו מרמזים לימי הסליחות והרחמים הקודמים ליום הכניסה אל הקודש, אלא כל תוכנו נסב סביב העבודה בימים אלו¹⁴.

ראינו את משמעותו של המזמור לארבעים היום שלפני יום הכפורים, אך מה מקומו של ראש השנה בדרך הזאת שמתחילה בראש חודש אלול, כמה מהווה יום זה "אורי" המאיר את הדרך ל"ישעי" כלשון המדרש? על כך למד מו"ח זצ"ל (דרשות לימים הנוראים לרב שאול ישראלי זצ"ל, שבת שובה תש"ד):

"בר"ה הננו מתרוממים מעל לעצמנו, הננו מדברים על מלכות שמים, על רשעה כולה שכלה בעשן, על פחד אלקים הניתן על כל המעשים. ואמירה זו חודרת אלינו לתוך התוך, הננו חשים את זה וחיים עם זה - "אמרו לפני מלכויות". ורק

¹⁴ כאמור, חלוקים המנהגים כאשר לאמירתו של המזמור. המנהג לסיימו ביו"כ מובן עפ"י המבואר לעיל. הסיוט "כי יצפני בסכה - רמז לסכות" המופיע בקצשו"ע אינו מופיע במדרש. יתכן ונהגו להמשיך לאמרו עד הושענא רבה, יום החותם הגדול, סוף הדין. לחליפין, יתכן ורצו לאמרו בסכות, שהוא הוא חגו של המקדש, "שכתי בבית ה'", וכו' נחנך בראשונה ובשניה. אך במדרשים יש קשר בין מזמור זה לר"ה וליוה"כ בלבד.

אחרי זה הננו חוזרים מן הכלל אל הפרט, אל חיי החולין שלנו, בודקים אותם לאור שנתגלה לנו בוו השאיפה האידאלית. ורק אז הננו רואים כי אכן טעינו. כאותו הברק המבריק על דרך התועה בתוהו לא דרך, ורק ע"י אור זה, המתגלה עלינו, הננו מתאזרים על ידי זה להגיע לידי הישע - שתמליכנו עליכם - ביוה"כ".

ר"ה קודם ליוה"כ, ה'אור' קודם ל'ישע', תמרור בדרך אליו. גם במזמורנו - הצגת המצב האידאלי, ה'אור', בחלקו הראשון קודמת לבקשה על הישע' בחלקו השני. כותרת המזמור מקפלת איפה בתוכה את תכניו ואת תוכניתו, ואף מתאימה לסדר הימים הנוראים.

שלוש פעמים מופיעה המילה 'לב' במזמור:

- "לא יירא לבי" בחלקו הראשון, על ה'אור' והבטחון שבמצב האידאלי בסתר בית ה' ;
- "לך אמר לבי בקשו פני" בחלקו השני, על הבקשה על הישע', החיפוש אחר הדרך לבית ה'.
- "חזק ויאמץ לבך" בחלקו השלישי, על האופן בו צריך לחפש את הדרך בימי הסליחות והרחמים: "אמר רבי חמא ברבי חנינא: אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה, יחזור ויתפלל, שנאמר: 'קוה אל ה', חזק ויאמץ לבך, וקוה אל ה'" (ברכות ל"ב, ב). אולי מכיון ש"ארבעה צריכין חיזוק: ...תפילה מנין? שנאמר: 'קוה אל ה', חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'" (ברכות ד', א').

יאה איפה המזמור לימי ההכנה לקראת הכניסה אל הקודש. מתאים הוא בתכניו, ברמזיו, בצורתו, ואף במספר אזכרותיו. מלמד הוא אותנו על מהות העבודה של חודש אלול ועשרת ימי התשובה.

"הורני ה' דרכך, ונחני בארץ מישור... חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'".